

1.1. Szövegek a dualizmus kori társadalomról

1.1.1. Társadalomtörténet

ERDEI FERENC

A magyar társadalom a két világháború között

In: Erdei Ferenc: A magyar társadalomról.
Budapest, 1980, Akadémiai. (291–346). 293–298.

Erdei Ferenc (Makó, 1910. december 14. – Budapest, 1971. május 11.) szociográfus, agrárközgazdász, politikus. 1933-ban jogi doktorátust szerzett a szegedi egyetemen. Bekapcsolódott az ún. falukutató mozgalomba. Első jelentős műveit az alföldi parasztság gazdálkodásáról, életkörülményeiről publikálta, de foglalkozott írásaiban a magyar társadalom történeti sajátosságaival, politikai és kulturális kérdésekkel is. Részt vett a Márciusi Front (1938) és a Nemzeti Paraszt Párt (1939) megalakításában és felszólalt az 1943-as szárszói konferencián. 1944 decemberétől az Ideiglenes Kormány belügyminisztere volt, majd a Nemzeti Paraszt Párt főtitkára. 1948-tól magas kormányzati beosztásokat töltött be (államminiszter, földművelésügyi, igazságügyi miniszter; a minisztertanács elnökhelyettese. 1956-ban tagja volt Nagy Imre kormányának. 1957-től tudományos tisztségeket töltött be, köztük az MTA Agrárgazdasági kutatóintézetének igazgatója volt.

A magyar társadalom a két világháború között című munka eredetileg a Valóság folyóiratban jelent meg két részben (1976. 19. évf. 4. sz. 23-53.; 5. sz. 36-58.), amelyben Erdei a történeti nemzeti és a modern polgári társadalom kialakulását, sajátosságait elemezte. A parasztságot nem illesztette be ezek közé, mert szerinte az sem a történeti nemzeti, sem a modern polgári társadalomfejlődés folyamataival, struktúráival nem írható le. Így tulajdonképpen nem „kettős”, hanem egy „hármass” társadalomszerkezetet vázolt fel.

Az eredeti kapitalista társadalomban együtt fejlődött a termelés technikája, a tőkés termelőviszony és az osztálytársadalom polgári szerkezete, azokon az alapokon, amelyeket a középkori alakulás kifejlesztett. A gazdasági szerkezet és a társadalomstruktúra kölcsönösen termékei egymásnak ebben a fejlődésben, s egyúttal olyan általános

képződmények, melyek az egész társadalmat átfogták, és a feudalizmus rendi társadalmát fölváltották. Tehát az ipari forradalom és a polgári politikai-társadalmi forradalom alulról építette át ezeket a társadalmakat egyszerre kapitalista gazdasági rendszerré és polgári társadalommá. Jellegzetesen eltérő típusai vannak ennek az eredetei kapitalista-polgári fejlődésnek is, mint a francia, az angol és az amerikai alakulás, az azonban mindben közös, hogy mind termelésük kapitalista rendjét, mind társadalmuk polgári szerkezetét a saját fejlődésükben alakították ki.

Ezzel szemben a kelet-európai társadalmakban nem ilyen úton ment végbe a modern fejlődés. Itt nem olyan volt a középkori alakulás, hogy az már a feudalizmusban kifejlesztette volna polgári társadalom technikai és társadalmi föltételeit, vagy ha kifejlesztette is kezdetleges fokon, az újkori századokban nem engedte tovább épülni. Ezekben a társadalmakban sem a technikai, sem a társadalmi-politikai forradalom nem ment végbe, tehát a társadalomszerkezet rendi formái sokban fennmaradtak a késői időkre is. Viszont a nyugati társadalmakban kifejlődött kapitalizmus a XIX. század közepétől kezdve mégis kiterjedt ezekre a tájakra is, és ezeknek a társadalmaknak a termelését is a maga üzemébe kapcsolta. Ilyenformán, ide kívülről és felülről tört be a termelés kapitalista rendszere, ami más szóval azt jelenti, hogy ezek a társadalmak nem fejlődtek a maguk útján kapitalista gazdasági szerkezetű és polgári társadalomstruktúrává, hanem kívülről kapitalizálódtak. A termelés és az áruforgalom kapitalizálódása azonban ennek ellenére itt is bekövetkezett, tehát a feudális gazdálkodás kötöttségei előbb-utóbb itt is felbomlottak, és mind a mezőgazdasági termelés, mind az ipar és a kereskedelem lényegében a kapitalizmus viszonyai szerint szerveződött át. Ugyanakkor azonban nem alakult át egyúttal és egy csapásra a társadalomszerkezet is ennek a gazdasági változásnak megfelelően. Nyilvánvalóan, hiszen nem volt ezekben a társadalmakban olyan polgári réteg, amely ezt a társadalmi forradalmat megvalósíthatta volna. Így pedig a gazdálkodás kapitalizálódása ellenére megmaradtak a társadalomszerkezet rendi formái, és ezek alkalmazkodtak az új gazdasági rendhez, illetve ezek illeszkedtek be a kapitalista termelő viszonyok megfelelő helyzeteibe. Tehát kapitalizálódott a mezőgazdasági termelés is, azonban a mezőgazdaság tőkései és munkásai nem alakultak át polgári társadalmi osztályokká, hanem továbbra is rendies társadalomszerkezetükben maradtak megkötve, szóval továbbra is földbirtokos urak és parasztok maradtak.

E kapitalizált társadalmakban mégsem kizárólag a történeti rendi társadalomszerkezet folytatódott tovább a megváltozott gazdasági alapokon, hanem új társadalomelemeket is képzett a kapitalista termelés, azonban ezek is lényegesen különbözők lettek, az eredeti kapitalista polgári társadalmak hasonló rétegeitől. Itt nevezetesen ezek új alakulások voltak, nem pedig a történeti polgári társadalom továbbfejlődései. Szóval itt is kifejlődött a kapitalizmus saját polgársága és munkássága, itt azonban ez merőben új alakulás volt, amelynek nem voltak történelmi-társadalmi előzményei, vagy legalábbis csak nagyon csökevényes előzményei voltak. De nemcsak új, történelmietlen alakulás volt itt a kapitalizmusnak megfelelő igazi polgári társadalom, hanem egyúttal elszigetelt külön darab is a „bennszülött” történeti rendi társadalomszerkezet mellett. A rendi társadalom kötetlenebb elemeiből és igen nagy részben idegenekből

állott össze ez a polgári társadalom, s mint külön, modern társadalomszerkezet szerveződött meg a tovább élő történeti társadalomszerkezet mellett. Tehát egyszerre gyarmatias képződmény lett, és „idegen test” a társadalom általános szerkezetében.

E furcsa szerveződés végeredményben annak a fáziseltolódásnak volt a következménye, amely ezeknek a társadalmaknak a fejlődésében bekövetkezett, azonban a modern kapitalista fejlődésben ez már nem könnyen korrigálódott. Az ilyen megzavarodott fejlődés természetesen előre siethet, és lehetséges benne egy késői polgári forradalom, amely utólagosan fölszámolja a rendi társadalomszerkezetet és általánosan polgári struktúrává alakítja az egész társadalmat, azonban ez nem következik be okvetlenül. A kelet-európai társadalmak nagyobb részében ez nem is következett be, tehát a legtöbb helyen egészen a legutóbbi időkgig fennmaradt ez a felemás társadalomszerkezet, illetve a társadalomstruktúrának és a termelési rendnek a különbözősége.

Végeredményben tehát úgy áll a helyzet a kelet-európai kapitalizált társadalmakban, hogy külön kérdés a gazdasági szerkezet, amely alapjában véve kapitalista természetű, és külön kérdés a társadalomszerkezet, amely egyfelől rendies képződmény, másfelől pedig gyarmatias alakulás. Szóval ezek is kapitalista osztálytársadalmak, azonban nem igazi és tiszta polgári társadalomszerkezetek, hanem rendies történeti képződmények, vagy történelmietlen polgári alakulások. Tehát lényeges elhajlás van ezekben a társadalmakban a termelés szervezete és a társadalomszerkezet között, ami más szóval azt jelenti, hogy osztályszerkezet és társadalmi állapot itt nem egyértelmű. Külön történeti vonalon alakult a kettő, ami azt eredményezte, hogy különböző természetűket végig, a modern fejlődésben is megtartották.

Az a különös társadalomalakulás, ami a kelet-európai kapitalizált társadalmak példájában áll előttünk, természetesen nem dönti meg a termelés viszonyai és a ráépülő társadalomszerkezet összefüggésének az általános törvényszerűségét. Itt csak arról van szó, hogy a különleges fejlődésmenetben fáziskülönbség állott elő a termelő viszonyok és a társadalmi formák között. A továbbfejlődésnek föltétlen érvénnyel az a tendenciája, hogy ezt a fáziskülönbséget csökkenti, tehát a társadalomszerkezeti viszonyok igazodnak, illeszkednek a termelés megváltozott viszonyaihoz. Ez a folyamat általánosan jellemző is ezekre a társadalmakra, s a folyamat lassúbb-gyorsabb előrehaladása a legjellemzőbb vonása újabb alakulásuknak. Legáltalánosabb értelemben polgárosodásnak kell neveznünk ezt a folyamatot, és ez azt jelenti, hogy a történeti társadalomformák minden fokon igazodnak és hozzáidomulnak a termelés viszonyaihoz. Tehát a földbirtokos úri történelmi osztály mindinkább kapitalista vállalkozó polgári osztállyá alakul, s ugyanígy a paraszt kisbirtokosok mindinkább agrár kisvállalkozó kispolgárrá fejlődnek, viszont a mezőgazdaság szellemi-szegény paraszt munkásai mezőgazdasági proletariátussá. Ez a folyamat azonban bármilyen erősen halad is előre, még mindig nem ment annyira végbe, hogy megszüntette volna a kettősséget. Még nem a folyamat végbementé, tehát a fáziskülönbség kiegyenlítődése a valósága ezeknek a társadalmaknak, hanem maga a kiegyenlítődési folyamat. S ez az átmeneti állapot nagyon tartósnak bizonyult. Általában a múlt század közepén indult meg a kelet-európai társadalmak kapitalizálódása, s polgárosodásuk még most is többé-kevésbé befejezetlen.

A magyar társadalom jellegzetes példája a kívülről kapitalizálódott kelet-európai társadalmaknak, tehát a magyar társadalom fejlődésében is jellegzetesen érvényesül a termelő viszonyok és a társadalomszerkezet sajátos kettőssége. A magyar társadalom is kapitalista termelőviszonyai szerint szerveződik és rétegződik, ugyanakkor azonban a társadalomstruktúra nem közvetlenül ennek a termelőmódnak a képződménye, hanem a feudalizmusból fennmaradt szerkezeti elemeknek a továbbalakulása. Emellett pedig a magyar társadalomra is jellemző a fáziskülönbség kiegyenlítődének a folyamata, szóval a polgárosodás, valamint az is hogy a történeti társadalomszerkezet mellett modern polgári társadalom is épült a modern fejlődésben, a termelés kapitalista viszonyainak megfelelően. [...]

De jellemzi az is, hogy ezek a szerkezetek kölcsönösen hasonultak egymáshoz, a mi a polgárosodás ilyen társadalmakban általánosan előrehaladó folyamatát több irányúvá tette, és bizonyos mértékben megzavarta. Ilyen szerkezeti viszonyok idézték elő, hogy társadalmunk e korszakában nem alakultak ki tiszta típusok, ellenben a társadalmi formák átmeneti változatainak a végtelen sora helyezkedett el egymás mellett. e sokféle formát mégis egy társadalomüzemben kapcsolta össze a kapitalista termelés és az élet egybefolyó közössége a magyar országterületen, ami azt eredményezte, hogy a magyar falvakban és városokban egészen keleties tarkaságban rétegződtek és keveredtek a különböző társadalmi és kultúrformák.

A kifejlett nemzeti társadalmak egyúttal igazi polgári társadalmak is. Az ilyenekben a polgári forradalom lerombolta a rendi felsőséget, és a nemzetet az egész nép polgári társadalmává formálta. Ezzel a nemzeti társadalom az egész népnek, mint polgári termelőközösségnek és társadalomszerkezetnek lett az egysége, és benne polgári helyzete szerint vált részessé az egész társadalom. Tehát a polgárság épp úgy nemzeti polgárság lett, mint a munkásság nemzeti munkásság.

A magyar fejlődésben nem menván végbe a polgári átalakulás, a magyar nemzeti társadalom nem válhatott ilyen kifejlett polgári nemzetté. A magyar polgári forradalmat a köznemesség csinálta meg, és az állam és a gazdasági élet nemzeti-polgári átalakulását a rendi nemesség felső és középső rétege végezte el, helyesebben vezette le, tehát ez az átalakulás nem járhatott olyan eredménnyel, mint a polgári forradalom. Az egész társadalom nem alakult át polgári szerkezetté, tehát a nemzet sem válhatott az egész nép társadalmává. Bár – a termelés kapitalizálódása folytán – átalakult polgári termelőközösséggé, a társadalomszerkezet továbbra is megmaradt a történelmi rendi vonalon. Így pedig a modern nemzet is ennek a társadalomszerkezetnek lett a foglalatja, nem pedig a nép egész társadalmáé. A magyar nemzeti társadalom tehát közvetlen utóda és folytatása a nemesi nemzet társadalomszervezetének, szóval lényegében ugyanazoknak a rétegeknek és ugyanazoknak a társadalmi formáknak az együttese, amelyek a rendi társadalomban kialakultak. [...]

A magyar fejlődésben nem olyan volt a rendi korszak társadalomszerkezete, hogy abban a társadalom alsó szervezetei épülhettek, gyarapodhattak volna. Tehát sem a polgárság nem fejlődhetett akár termelőtechnikája, akár társadalomszervezetei, akár politikai ereje szerint, sem a parasztság nem alakulhatott a polgári fejlődés irányában.

Amikor a termelés kapitalista módja kívülről betört a magyar társadalomba, ennek szervezetében nem voltak olyan elemek, amelyek alulról tudtak volna bekapcsolódni ebbe a fejlődésbe. Nem volt komoly polgári réteg, amely a saját korábbi fejlődése alapján kifejleszthette volna a kapitalizmus polgári társadalmát, a nemesség és a parasztság pedig még inkább képtelen volt arra, hogy a kapitalizmusnak megfelelő polgári társadalommá alakuljon át.

KENÉZ ZOLTÁN

Tíz év múltán.

Visszapillantás a gazdasági viszonyokra az Alföldön

Budapest, 1893, Országgyűlési Értesítő Ny. 47–51.

Kenéz Zoltán (Túrkeve, 1861. február 28. – Túrkeve, 1924. január 24.) földbirtokos, gazdasági író. Felső-Ausztriában érettségizett 1878-ben. Önkéntes katonai szolgálata után 1881-ben tartalékos honvédtisztté avatták. Elvégezte a mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémiát. 1883-tól a túrpásztói családi birtokon gazdálkodott. 1894-ben kezdeményezésére és vezetésével alakult meg a Túrkevei Gazdasági Egyesület. Szövetési titkárként közreműködött az Országos Magyar Gazdasági Egyesület munkájában és a Köztelek szerkesztésében. 1903-tól a Kecskeméti Gazdasági Egyesület ügyvezető titkára volt. Írásában elsősorban a parasztság viszonyaival, a szövetkezetekkel, illetve a szegényebb rétegekben terjedő agrárszocialista mozgalmakkal foglalkozott. Cikkei a Gazdasági Szemle, a Gazdasági Mérnök, a Köztelek, a Pozsonyi Gazda, a Túrkeve című lapokban jelenetek meg.

A Tíz év múltán. Visszapillantás a gazdasági viszonyokra az Alföldön című művében részletesen foglalkozott az Alföld lakosságának helyzetét az 1880-as évek elején megnehezítő gazdasági és társadalmi problémákkal, majd bemutatta a következő évtized során bekövetkezett gazdasági és közigazgatási változásokat, melyek lehetővé tették a gyorsabb gazdasági fejlődést és az életkörülmények bizonyos mértékű javulását. A szegény agrármunkás réteg helyzetének javítását elsősorban a parasztság általános és szakmai műveltségének emelkedésétől várta.

A helytelen birtokmegosztás káros azon közvetítet len ellentét miatt, mely az óriás kiterjedésű nagybirtok s a célszerűtlenségig feldarabolt kisbirtok közt van. Mezőgazdaságunk fejlődésére egy erőteljes középbirtokos osztályra van szükségünk, melynek, mint államfenntartó elemnek hivatása áthidalni az őr s a gazdaság terén a haladási tényezők alkalmazása által előidézni mezőgazdaságunk fejlődését; példájuk pedig minden rábeszélésnél jobban serkentené haladásra a régihez csökönyösen ragaszkodó kis birtokos osztályt.